

УДК 81'373.43:81'374.3

Віталій Максимчук

**АВТОРСЬКІ НОВОТВОРИ З КОМПОНЕНТАМИ
НА ПОЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТІВ НЕВИДИМОГО СВІТУ
(на матеріалі сучасної поезії Рівненщини)**

Лексична система мови перебуває в постійному розвитку, що стає причиною появи авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) – мовних утворень, що виникли „в процесі індивідуального творчого акту як результат *свідомого* порушення автором мовної норми з метою реалізації мовно-естетичних завдань” [2, с. 69].

Упродовж останніх десятиріч АЛН обиралися об'єктом досліджень багатьох мовознавців (В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, О. О. Жижома, О. А. Стишов, Ж. В. Колоїз, Г. М. Вокальчук, Г. М. Сюта, Т. Г. Юрченко, А. А. Калетнік, Н. А. Адах, Н. В. Гаврилюк та ін.), проте до цього часу цей шар лексики все ще потребує різноаспектного аналізу й теоретичного осмислення .

АЛН є специфічними репрезентантами індивідуально-авторської (нерідко з локальними особливостями) мовної картини світу, що входить до національної мовно-поетичної картини світу, під якою зазвичай розуміється сукупність людських уявлень про світ, експлікованих засобами художньої мови.

Мета статті – проаналізувати АЛН із компонентами на позначення об'єктів невидимого світу. Матеріалом дослідження послуговувало близько 2500 АЛН із текстів понад 100 сучасних поетів Рівненщини.

Невидимий світ, за віруваннями предків, був сакральним, тобто стосувався релігійного культу. У Символі християнської віри зазначається, що Бог є творцем неба і землі, „всього видимого і невидимого”. О. І. Потапенко

зауважує, що до невидимого світу належать „ангели-духи, безтілесні істоти, безсмертні, а також душа, диявол (лукавий, злий дух)” [6]. Попри те, що сакральні компоненти невидимого світу загалом досліджувалися на матеріалі фразеології та поетичних текстів (праці Ю. С. Степанова, О. Ю. Печонкіної, Л. І. Зубкової, Ю. Т. Лістрової-Правди, Ю. Д. Тільмана, О. К. Калькової, М. В. Скаб, А. А. Ковтун та ін.), однак досі в українській лінгвістиці немає спеціальних розвідок, присвячених зазначеній проблематиці в аспекті індивідуально-авторської неології.

Одним із базових сакральних компонентів невидимого світу є *душа*, яка співвідноситься зі складником *дух* і протиставляється компонентові *тіло*. М. В. Скаб зазначає, що „первинним для лексеми *душа* було релігійне значення, інші утворилися від нього на основі метонімічних та синекдохічних переносів, причому первісне релігійне значення задає тон і залишається актуальним до сьогодні” [5, с. 185]. Саме в первинному значенні – „внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями; за релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварин” [7, т. II, с. 445] – складник *душа* представлений у структурі таких АЛН поетів Рівненщини: *душа-віконце* (І. Яковлева), *душа-лілея* (П. Велесик), *душа-сирота* (О. Богачук), *рана-душа* (С. Бабій), *душеня* (Г. Чубай) тощо.

Складним із семантичного погляду є АЛН *душа-повія*: *У грудях душа-повія, У грудях душа свята. Не світить любов, не гріє... – Подайте ради Христа!* (А. Криловець). У контексті йдеться про душу, яка не має притулку, – душу грішника. Зауважимо, що у свідомості українців поняття *душа* і *дух* є синонімічними, що зафіксовано в загальномовних словниках, напр.: „Дух – за релігійними уявленнями – безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини; душа” [7, т. II, с. 443].

Семантика АЛН *душепродажний* (О. Богачук), *бездушно-пихатий* (Б. Боровець), *душожер* (С. Бабій), *куцодуший* (В. Кучерук) містить негативну конотацію, експліковану за допомогою відповідних морфем. Так, ідеться про

відсутність душі (морфеми *-продаж-, без-, -жер*) або про бідний внутрішній світ людини (морфема *куц-* від *куций*).

Символічного значення набуває АЛН *розрив-душа* (В. Романюк), винесений у заголовок поезії: *Болить душа, за все болить на світі – Від розрив-серця до розрив-трави...* Значення АЛН *розрив-душа* можна інтерпретувати як „глибоке переживання за чимось”.

Загалом в індивідуально-авторській мовно-поетичній картині світу поетів Рівненщини переважає сакральна семантика лексеми *душа*. До речі, це характерно і для деяких діалектних картин світу [5],

На відміну від компонента *душа*, складник *дух* у структурі АЛН поетів Рівненщини реалізується трьома семемами: а) внутрішній стан, моральна сила людини: *А бездухів'я кріпло і росло, Усе частіш виходячи на лови...* (М. Береза); *Мілкодухим прости і не кайся – Вимагати чого від юрби?* (Л. Пшенична); *Землю свою берегти. Від лицемірства і злоби, Від низькодухих і вузьколобих...* (В. Басараба); б) повітря: *Йду до горбика-могили, Щоб вдихнути духу-сили Для відлічених років* (В. Попенко); *Пасма її волосся у шапку стару зазирають І дрижать не від холоду-духу самої кімнати* (А. Свентах); в) запах, аромат: *Тільки чую: ще пахнуть мої береги Українським святковим прадухом* (О. Ундір). Зазначимо, що в індивідуально-авторській презентації компонента *дух* відсутня семема, синонімічна з лексемою *душа*, що дає підстави стверджувати про превалювання душі над духом і пояснюється впливом християнства, яке тлумачить Дух [Святий] як символ третьої особи Трійці, заперечуючи його язичницьке начало.

Представниками духів в українських віруваннях були злі, демонічні сили: *демон* („злий дух, біс”), *сатана* („злий дух, противник Бога”), *диявол, чорт, біс* („злий дух” [1, с. 129, 455, 591]). При цьому чорт, за народними віруваннями, – „родове поняття, яке обіймає всю нечисть” [1, с. 591], отже, він міг уособлювати будь-яку нечисту силу.

АЛН із компонентами на позначення злих духів у словотворчості поетів Рівненщини презентовані складником *чорт*, пор.: *...Перед очима стрибають*

червоні *Плями-чортенята, навучки...* (А. Свентах); *Ще є на ній де-де рум'яні зерна, Що пахнуть хлібом посеред чорт-зілля* (В. Ярмолюк). АЛН *чорт-зілля* може мати подвійну семантичну інтерпретацію: а) „чортове зілля, тобто бур'ян”, б) „зілля, яким можна вбити чорта”, оскільки, за переказами, „є таке зілля, що коли його зварити та покропити тим відваром чорта, то він згорить” [1, с. 591].

Семантику АЛН *збіснований* (*Гадючиться темінь озлобленим: „Де він?”* *З мечами й кілками збіснований люд* (М. Вівчарук)) можна тлумачити як „роздратований, збуджений” (пор. *біснуватий*). Попри те, що слова „біситися”, „біснутися” могли також означати „ритуальний танець жерця, що супроводжувався пророкуванням під дією священного напою” [1, с. 28], значення аналізованого АЛН навряд чи можна інтерпретувати як „той, хто виконує ритуальний танець”.

На нашу думку, незначна кількість АЛН із компонентами на позначення демонічних сил частково пояснюється українською традицією невживання табуованої лексики, адже згадування „нечистих” уважалося викликом їх із потойбічного світу, що могло заподіяти шкоду людині, яка вживала ці назви. Ця тенденція простежується й у творенні АЛН із компонентами-назвами „нечистих тварин” [4, с. 89].

Згідно з християнськими уявленнями, крім *душі* і *духа*, людина має ще третю субстанцію – *тіло*, яка протиставляється двом попереднім. Компонент *тіло* в словотворчості поетів Рівненщини реалізується в АЛН *тіло-корінь* (Н. Диб'як), *тіло-лялька* (В. Климентовська), *гнучкотілий* (С. Бабій), *зіпрілотілий* (В. Ярмолюк) і в усіх випадках має значення „організм людини з його зовнішніми і внутрішніми проявами”. Тобто складник *тіло* не протиставляється духовному світові людини.

За гіпонімо-гіперонімічним принципом Р. М. Терзійська поділяє істот невидимого світу на такі види: а) духи: неживі (домовики, лісовики, русалки); ангели (добрі, злі – сатана, демони); б) боги (божества): локальні боги (язичницькі, античні божества); боги світових релігій (іудейсько-християнський

Триєдиний Бог, Аллах, Будда та ін.) [8, с. 111]. Згідно з цією класифікацією, злим силам протиставляються добрі, тобто ангели, що дає підстави стверджувати про змістове протиставлення компонентів *демон, сатана, диявол, чорт, біс* компонентів *ангел (янгол)*, який у словотворчості поетів Рівненщини представлений в АЛН *янгол-принц* (С. Мейта), *янгол-дитина* (А. Листопад), *ангел-богослов* (В. Романюк), *білоангельський* (В. Каневська).

АЛН *янгол-дитина* (*А віру до Бога розп'яв, наче одіж. Зосталися голими янголи-діти*) презентує компонент *ангел* у семемі „вісник долі, Божої волі” [6]. Ангел як символ світла, доброго, духовного реалізується і в АЛН *білоангельський*, пор.: *Та опалих квіток білоангельська віхола Промовляє до мене, як ти, „Прощавай!”*.

За віруваннями предків, у кожної людини є свій ангел-охоронець, який оберігає людину впродовж життя. Сема „охоронець, заступник” у поєднанні з семою „Божий посланець” увійшли до значеннєвої структури АЛН *ангел-богослов*, який можна вважати синонімічним відповідником до загальноновживаних номінацій *ангел-хранитель, ангел-охоронець*.

У структурі АЛН *янгол-принц* компонент *ангел* співвідноситься через метафоричний зв'язок із фразеологією і реалізується в семі переносного значення „людина, яка відзначається красою, добротою, лагідністю або яка зробила щось гарне, приємне”, напр.: *А десь так само сам Твій янгол-принц почує. Аби ж йому наснивсь Той тріснутий горіх!* (С. Мейта).

Отже, компонент *ангел (янгол)* у словотворчості поетів Рівненщини репрезентований сакральними християнськими значеннями, що мають тісний зв'язок із силами невидимого світу.

Вищими над духами є боги – „божества долі, щастя, блага, багатства і т. ін.” [1, с. 33]. А. А. Ковтун зазначає, що українські письменники ХХ ст. „зіставляють або ототожнюють бога з полярним у християнстві образом *сатани (нечистого, чорта тощо)*” [3, с. 97]. Така сама тенденція простежується і в словопошуках рівненських поетів, де компонент *бог* представлений АЛН *богоприхильний* (С. Бабій), *напівбог-кентавр* (С. Праск), *обранець-бог*

(Р. Солоневський), *тривожно-безбожний* (В. Климентовська), *ангел-богослов* (В. Романюк).

АЛН *богоприхильний* (*Що зробив із землею мою такою масною, родючою, /.../ з душами богоприхильними, в слово і працю закоханими?*) має значення „той, хто прихильний до Бога”, компонент *Бог* у цьому прикметнику наповнений християнським сакральним звучанням, оскільки віра в Божу владу над душею поширилася після витіснення язичництва.

В АЛН *напівбог-кентавр* (*Для Землі – я напівбог-кентавр, Для Небес – довічний дикий мавр*) компонент *бог* має, так би мовити, „земний характер”, оскільки разом із компонентом *кентавр* („у грецькій міфології – істота з кінським тулубом і людською головою та грудьми” [7, т. IV, с. 535]) утворює єдину номінацію, що має переносне значення – „незвичайна, особлива людина, яка важко працює і частково підкорила собі землю”. Новотвір *напівбог-кентавр* контрастує з метафоризованою сполукою *довічний дикий мавр* завдяки протиставленню сем „земля – небо”, „підкорений – непідкорений”.

У контексті *Кричите, що партократи В ролі обранців-богів не дають вам скуштувати Суверенності плодів* компонент *бог* має переносне другорядне значення і разом із компонентом *обранець* слугує засобом увиразнення незадоволення автором керівництвом КПРС, обранці якої не дозволяють народові стати незалежним. Як відомо, радянська влада заперечувала існування Бога, отже, називання партійної верхівки *богами* містить саркастичний відтінок.

У семантиці АЛН *тривожно-безбожний* (*І не пригадуй, не можна, Ніч на Івана Купала – Втіху тривожно-безбожну*) компонент *безбожний* можна тлумачити як „той, хто не вірить у Бога” або „безсовісний, безсоромний, злочинний”, оскільки в Купальську ніч, за віруваннями предків, „мають волю всі таємничі сили лісів, полів, вод, скель, у тому числі нечисті” [1, с. 263], а відьми збираються на шабаш, де влаштовують оргії – розгульні бенкети.

Отже, в індивідуально-авторській мовній картині світу поетів Рівненщини в компоненті *бог*, що входить до складу інновацій-юкстапозитів чи композитів,

переважає християнський мотив складника, проте він тісно переплітається з язичницьким, що свідчить про взаємовплив обох релігій на розвиток культури регіону.

Авторські лексичні новотвори із компонентами на позначення об'єктів невидимого світу презентовані у словотворчості сучасних поетів Рівненщини номінаціями, у яких зазвичай експлікована сакральність – належність до релігійного культу. Переважання АЛН із позитивними компонентами *ангел, бог* над негативними – *біс, чорт, демон, сатана* – свідчить про набожність, релігійність краю та перевагу християнства над язичництвом, проте важко заперечити існування в регіоні релігійного синкретизму, що виявляється в існуванні язичницьких поглядів, мотивів та символів поряд із християнськими та відповідним чином віддзеркалено в новотворах – особливих презентантах мовно-поетичної картини світу рівненських авторів.

Література

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Острог : Національний університет „Острозька академія”, 2008. – 536 с.
3. Ковтун А. А. Реалізація образотворчих можливостей лексеми *Бог* українськими прозаїками ХХ століття / А. А. Ковтун // Науковий вісник Чернівецького університету : [збірник наукових праць]. – Вип. 386 : Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 93–98.
4. Максимчук В. В. Семантичні та структурні особливості поетичних неологізмів (на матеріалі творчості рівненських авторів) // Наукові записки. Серія „Філологічна”. – Вип. 10. – Острог : Національний ун-т „Острозька академія”, 2008. – С. 85–94.
5. Скаб М. В. Концепт *ДУША* в діалектній картині світу / Марія Скаб //

- Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : [збірник наукових праць]. – Вип. 428–429 : Слов'янська філологія / [наук. ред. Бунчук Б. І.]. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 185–190.
6. Словник символів [Електронний ресурс] / [за ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка]. – К., 1997. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/evshan.htm>.
7. Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. II : Г–Ж. – К., 1971. – 547 с.; Т. IV : І–М. – К., 1973. – 840 с.
8. Терзійська Р. М. Лінгвокультурний концепт *Бог* у французькій мовній свідомості / Р. М. Терзійська // Наукові праці : [науково-методичний журнал]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Т. 98. – Вип. 85. : Філологія. Мовознавство. – С. 108–114.

Vitaliy Maksymchuk

**AUTHOR NEW-FORMATIONS WITH COMPONENTS
ON DENOTATION OF THE INVISIBLE WORLD'S OBJECTS
(on material of modern Rivnenschyna poetry)**

The article is devoted to the author lexical new-formations with components on denotation of the invisible world's objects in word-formation of modern Rivnenschyna poets. Considerable attention is concentrated on interpretation of sacramental components of new-formations that designate the invisible world's objects such as *soul, spirit, devil, demon, angel* and *god*. On the basis of the got results an author draws a conclusion about existence of religious syncretism in this region.

Key words: author lexical new-formation, sacramentality, invisible world's objects, Ukrainian poetry of XXth–XXIst century, Rivnenschyna.